

‘શ્રીહીરવિજયસૂરિ’ના ચાર પ્રાકૃત સ્વાધ્યાય’

-સં. પં. શીલચન્દ્રવિજય

ભૂમિકા

૧૬મા શતકના મહાન જૈનાચાર્ય અકબરપ્રતિબોધક જગદગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરિના ગુણકીર્તનરૂપ, પ્રાકૃતગાથાનિબદ્ધ ચાર સ્વાધ્યાય અત્રે પ્રસ્તુત છે. ચારે અપ્રસિદ્ધ છે, અને પ્રાયઃ દરેકની એકેક પ્રતિ જ પ્રાપ્ત થાય છે- થઈ છે.

પ્રથમ સ્વાધ્યાય, તેની અન્તિમ-પંદરમી ગાથા ઉપરથી, પ્રસિદ્ધ ઉપાધ્યાય ‘શ્રી ધર્મસાગરજી’ની રચના હોવાનું માની શકાય. આમાં દ્રવ્યપૂજા કરતાં ભાવપૂજાનું મૂલ્ય-મહત્ત્વ અધિક હોવા અંગે સૈદ્ધાંતિક-તાર્કિક સંક્ષિપ્ત ચર્ચા કરવા દ્વારા આચાર્યની સ્તુતિ થઈ છે.

દ્વિતીય અને તૃતીય સ્વાધ્યાય જાણીતા કવિ મુનિ ગણિ પદ્મસાગરજીએ રચ્યા છે. આ કર્તા પણ આચાર્યશ્રીના શિષ્યવૃન્દમાં જ અને સમકાલીન હતા. પ્રથમ રચનામાં પોતાને વાચક ધર્મસાગર-શિષ્ય (ગા. ૧૦) તરીકે નોંધે છે, છતાં પુષ્પિકામાં તેમનો સ્પષ્ટ નામ-નિર્દેશ છે જ. જ્યારે બીજી રચનામાં પ્રથમ ગાથામાં ‘ધર્મસાગરજી’ને શબ્દગુંફનમાં સંભારીને અંતિમ ગાથામાં ‘મુણિ પડમ’ તરીકે પોતાને ઉલ્લેખે છે. પુષ્પિકામાં તો નામ સ્પષ્ટ છે જ. બન્નેમાં આલંકારિક ગુણગાન છે.

ત્રીજો સ્વાધ્યાય હીરવિજયસૂરિ-શિષ્ય વિજયચન્દ્રવિબુધે રચ્યો હોવાનું (ગા. ૪૦) જણાય છે. ચારેમાં આ સૌથી મોટો-૪૧ ગાથાઓ પ્રમાણ, તથા ऐतिहासिक હકીકતોનો સમાવેશ ધરાવતો સ્વાધ્યાય છે. ૧ થી ૭ ગાથામાં જન્મદિની તથા સૂરિપદપ્રાપ્તિની વિગતોનું સ્થૂલ વર્ણન છે. ૮માં ગુણકીર્તન છે. ૯માં ગંધારબંદરે ચાતુર્માસનો ઉલ્લેખ, ૧૦ માં ગુણગાન, ૧૧માં અકબરના નિર્મત્રણનો નિર્દેશ, ૧૨ થી ૨૨માં વિહારક્રમ અને ફતેપુરે પદાર્પણ સુધીની વિગતોનો નિર્દેશ; એમાં ‘સરોતર’ને ‘સુરતનગર’ અને ‘સીરેહી’ ને ‘શિવપુરી’ તરીકે ઉલ્લેખેલ છે, તે ધ્યાનાર્હ છે. ગા. ૨૩ માં અકબર-મિલન, તથા ૨૪ થી ૩૨માં શાહને પ્રતિબોધની હકીકતો દર્શાવી છે, જેમાં ક્રમશઃ સરોતર (ડામર)માં મચ્છીમારીનિષેધ (૨૫-૨૬), ગોવધપ્રતિબંધ (૨૬), પર્યુષણમાં અમારિચોષણા (૨૭), જગદગુરુ વિરુદ્ધાર્પણ, બંદિમોક્ષ તથા પક્ષીગણને અભયદાન (૨૮),

પર્યુષણાને અનુલક્ષીને ૧૨ દિનનું કાયમી ફરમાન (૩૦), પોતે પ્રતિમાસ ૭ દિવસ માંસાહારનો ત્યાગ (૩૨) ઇત્યાદિ પ્રતિપાદન છે. ગા. ૩૧માં શાહે પ્રતિમાસ્થાપના કર્યાની વાત છે, તેનો અર્થ શ્રાવકો દ્વારા (ગા. ૩૪) થતી પ્રતિષ્ઠામાં શાહની સંમતિ હોય, એટલો જ થઈ શકે. ગા. ૩૨માં દર્શાવેલી ૭ દિન-પ્રતિમાસ-માંસાહાર-ત્યાગની વાત પ્રતીતિકર એટલા માટે જણાય છે કે અલ-બદાયુની તથા વિન્સેન્ટ સ્મિથ જેવા ઇતિહાસકારોએ નોંધ્યું છે કે શાહે વર્ષમાં ૬ માસ માટે માંસાહાર વર્જેલો. (જુઓ 'સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ' પ્રકા. જૈન ગ્રંથ પ્રકાશન સમિતિ, ધર્મભાત, ઈ. ૧૯૯૪ પુનર્મુદ્રણ, પૃ. ૧૩૮ થી); આની ભૂમિકા હીરવિજયસૂરિની પ્રારંભિક મુલાકાતોમાં સર્જાઈ હોય તે બનવાજોગ છે. ૭ દિન માંસત્યાગની આ વાત, આ રીતે, માત્ર આ સ્વાધ્યાયકારે જ નિર્દેશી છે; અન્યત્ર નથી. શેષ ગાથાઓમાં કેટલાંક ધર્માર્ચાર્યોની અછડતી નોંધ તથા ગુણવર્ણન છે.

આમાં પ્રથમનો બે રચનાઓની પ્રતિઓ વડોદરાના શ્રી આત્મારામજી જૈન જ્ઞાનમંદિરના શ્રી પ્રવર્તક કાન્તિવિજયજી શાસ્ત્રસંગ્રહ (ક્ર. ૨૭૯૧ તથા ક્ર. ૨૮૫૮)ની છે, અને પાછલી બે કૃતિઓની પ્રતિઓ અમદાવાદના શ્રી લા. દ. ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિરની છે. ઉપયોગાર્થે ફોટો નકલ આપવા બદલ તે સંસ્થાઓના કાર્યવાહકોનો ઋણસ્વીકાર કરું છું.

શ્રી હીરવિજયસૂરિ સ્વાધ્યાયઃ ॥

(૧)

શ્રીગુરુભ્યો નમઃ ।

પણમિઅ વીરજિખં(ખિ)દં થુણામિ સિરિહીરવિજયસૂરિદં ।

કુમયતમોહદિખંદં (ખિંદં) વયણામયપુણિમાચંદં ॥૧॥

પંચાયારવિઆરં પવયણસિરિસુંદરીઈ ઉરહારં ।

નાણદિલદ્ધપારં મુત્તિપુરિપવેસવરદારં ॥૨॥

પંચમહવ્વયસુરિગિરિ - ભારુવ્વહણમ્મિ અહિણવો વસહો ।

નિસ્સેસસૂરિચૂડામણી જિણપણીઅજલમીણો ॥૩॥

णणु दव्वथया अहिओ भावथओ संथुओ अ समयम्मि ।
 ता होउ असाइअं अलं खु पासायपमुहेहिं ॥४॥
 सच्चं पुण सामइअं अहिअं अंसेण सव्वहा नेव ।
 रययापव्वयपुंजा गुंजा-कणयं जहा अहिअं ॥५॥
 अहवा देवभवाओ मणुअभवो उत्तमो उ अंसेणं ।
 तेणेव य देवभवो मणुअभवे उत्तमो भणिओ ॥६॥
 जो पुण जइ(ई)ण भावत्थओ अ सो सव्वविरइसब्भावो ।
 सव्वप्पयारपउरो असेसवव्वत्थयापउरो ॥७॥
 जह कणगकूडलंकिअ- वेअइढो सव्वओ स रययमओ ।
 कंचणगिरितुल्लतं नो पावइ कहवि तुंगो वि ॥८॥
 सावयभावथओ पुण मुणिदव्वथउव्व होइ अप्पयरो ।
 अविक्खवाए दुन्नवि कमेण दुण्हं पहापहिआ ॥९॥
 दीवो दिणयरअणुओ ससिणेहो गुत्तठाणि गेहमणि(णी) ।
 जगचक्खू पुण सूरु गेहंजणवज्जिओ वि भवे ॥१०॥
 एवं जो उवएसं सपुव्वपक्खाइपेरेणापुव्वं ।
 दाउण य समणधम्मो उज्जुत्तं (त्ते) कुणइ धम्मजि(ज)णे ॥११॥
 दुब्बलया मुणिधम्मो जइ तेसिं सावयाण धम्मोवि ।
 जं जं जस्स य जुगं आगमरीईइ उवदिसइ ॥१२॥
 कप्पहु(दु)म-कामकुंभ-प्पमुहा पहुपायसेवणं पत्ता ।
 लंछ (?)णमिसेण छलणा महिमोवाओवलंभट्ठा ॥१३॥
 विणयाभावा अज्ज वि अपूरिअमणोरहा य पयमूले ।
 चिट्ठंति जस्स तस्स य पयसेवा होउ मह सहला ॥१४॥
 एवं सिरिहीरविजय-गुरुमुहदहजम्मभारई गंगा ।
 पावहर-धम्मसाधर-संगइआ जयउ जणपुज्जा ॥१५॥
 इति समग्रमुद्दलाधिपतिनिजभुजयुगलबलविदलितवैरिजराजितति पातसाह
 श्रीअकब्बर-प्रदत्त-प्रसिद्ध त्रिजगत्(द्)गुरुबिरुद सकलसूरिराजराजि
 रजिचूडामणीयमान श्री श्री श्री हीरविजयसूरीश्वरस्वाध्यायः ॥

मुनिपद्मसागर कृतः
श्री हीरविजयसूरिस्वाध्यायः ॥

(२)

नमिउं सिरिसिरिभवणं सिरिवीरं वीरनाहनयपायं ।	
थोसामि जुत्तिजुत्तं सूरिवरं हीरविजयगुरुं	॥१॥
जयप—हि असत्तो गुणगणवित्थारकित्तिसंवुत्तो ।	
जं दडुं भवखुत्तो जणो वि मुक्खं सुहं पुत्तो	॥२॥
जह नियबाहुजुएणं तरेइ नो को वि सागरं इत्थ ।	
तह य तुह दक्खसंघो गुणचक्कं भासिउं न पहु	॥३॥
उडुं गच्छइ विहु ते कित्तिभरो देवदेववयणेणं ।	
किं अत्थि अत्थ चित्तं अत्थि पुणो ते जणसमत्ते	॥४॥
असमत्थो किर सहिउं गओ मिगाणं वि हूगसुपयावं ।	
अडवीए घोए ण दीसए ओ थु (धु?) वं इत्थ	॥५॥
गयमाणो वि समाणो अक्खरकामो वि देव ! जिअकामो ।	
अवि पुण ससुओ विसुओ विचित्तं चित्तंधरो सि तं	॥६॥
सत्तक्खरनाममंतं गुणेइ जो भत्तिनिब्भरमणो अ ।	
सत्त भया पुण विलयं जंति तस्सेव य खणेणं	॥७॥
जह सदाओ विहुणो मिगाण दीवा विमुत्तवरपाणा ।	
जह गहनक्खत्ताणं तेयाइं सूरच्छीइ	॥८॥
तुह हीरविजयनाम-मंतेणं वयणसिद्धि वयणेसु ।	
गुणणाओ साहूणं दिन्नाओ उत्तिभवणत्तं	॥९॥
वायग-सुधम्मसायर-गुरुस्स सीसेण संथुओ सूरी ।	
दिंतु किर सिद्धिसिद्धं सुक्खं सिरिहीरविजयगुरु	॥१०॥

इतिश्री हीरविजयसूरि स्वाध्यायः पूर्ण ॥मु० पद्मसागर कृतिः ॥

श्री हीरविजयसूरि स्वाध्यायः ॥

(३)

- इह विमल धम्मसायर-हिमकरकिरणोवमं महावीरं ।
नमिऊण हीरविजयं विणये विणयेण थुत्तपहं ॥१॥
- तुह हीरविजय ! सुर-सुकित्तिकमला जणदणं मिलिउं ।
जाणे माघरमज्झं पत्ता कविपोअमारूढा ॥२॥
- तुह कित्तिदिव्वकमला जई वि नुत्तण्ण थलोअसेणीहिं ।
रमइ तहावि बुहेहिं प्पसस्सचरिआ समक्खाया ॥३॥
- तुह कित्ति दिव्वगंगा-तरंगसंबिंदुआ समुच्छलिआ ।
जाणे गगणे ते खलु तार-कलावा इमे संति ॥४॥
- मुणिव ! तुह कित्तिगंगा विणिम्मिआ वेहसा जणालीणं ।
जाणे पुव्वसमज्जिअ-पावपणासाय लोयतिए ॥५॥
- देव ! तुह कित्तिगंगा-सलिलं सवणेण पीअमित्तं पि ।
सयलिदिआण तित्तिं जणइ छुहाणासणं भदं ॥६॥
- सूरिवरकित्तिगंगा-मज्झं जे किडुयंति सप्पुरिआ ।
तज्जलउज्जलदेहा हवंति ते नो पुणो समला ॥७॥
- सयलसुहकित्तिगंगा साहव (?) तुह मेरुउव्व भूमिअले ।
विट्ठउ सुवरलब्दे-प्पकाम कीला सुहा सुभगा ॥८॥
- मुणिपउमबोहदिणयर-सरिससरूवस्स हीरविजयस्स ।
थुत्तपहपडियलोओ गच्छइ तुरिअं हि मुक्खपुरं ॥९॥
- इति श्रीहीरविजयसूरि स्वाध्यायः पद्मसागराणिकृतः ॥

श्री हीरविजयसूरि स्वाध्यायः ॥

(४)

पणमिअ जिणवरवसहं सयलगुणालंकिअं विगयमोहं ।	
सिद्धीरजयसूरिं थोसामि विसिद्धभत्तीए	॥१॥
पल्हायणम्मि नयरे कूरो नामेण वसइ सिद्धिपहू ।	
तस्स सुघरणी नाथी तीए जायं तणयरयणं	॥२॥
चिंतामणिरयणनिहं सेवापरसयलमणुअदुक्खहरं ।	
नीसेसलोअपुज्जं निदोसं परमसुहहेउं	॥३॥
सिरिविजयदानसूरी-सरवरहत्थम्मि जेण चारितं ।	
गहिअं पट्टणनयरे विवेगजुत्तम्मि सुहदिवसे	॥४॥
नीसेससत्थणिगण-सुअभूसणभूसिओ विउलबुद्धी ।	
गणिविबुहवायणाणं पयाण जुगो विगयतिन्हो	॥५॥
सूरीससुपयजुगो जाओ विन्नाणसीलसंपन्नो ।	
तह नारय-सीरोही-नयरे वायग-मुणीसपयं	॥६॥
संतविअं सुहदिवसे सउत्सवपुव्वयं(सउत्सवं ?) जस्स विक्खायं ।	
बालिंदू वड्डमाणो सव्वकलाहिं जयउ सो जे (जो ?)	॥७॥
जिणसासणगयणतलं पयासयंतो अ धरणिविहरंतो ।	
पच्चक्खसूरसरिसो अन्नाणतमीतमोहरणो	॥८॥
गंधारबंदिरम्मि संपत्तो सुहदिणे जगपईवो ।	
ऊसवपुव्वमणिसं संघेण समं सपरिवारे	॥९॥
उज्जलचित्तो अवितहवयणो आरुगकायसंपन्नो ।	
जणवरवयणं सच्चं उप्पालइ तित्थनाहव्व	॥१०॥
चउमासाअणु (साओ)पच्चअ अकब्बरेणावि भूमिनाहेणं ।	
आकारिओ मुणिंदो बहुमाणेणं परमतोसा	॥११॥
सुहदिवसे सुहसउणो उगगविहारो कओ अ जेणावि ।	
विहरंतो कणिआपुर-वड्डलापुर(रि) आगओ हरिसा	॥१२॥
तत्थ य सुहवजुवईहिं मुत्ताहलमंडलेहिं सोरिहिं ।	
वद्धाविओ अ पढमं तहेव सामंतजुवईहिं	॥१३॥

तत्तो अक्मिपुरिम्मि साहिबखानेन पूइओ सम्म ।	
चउरंगिणिसेणाहिं विभूसिएणं सुहे दिवसे	॥१४॥
तत्तो विस्सलनगरे वरमहिसाणे अ दिव्वपासाये ।	
तत्तो पट्टणनयरे विमाणतुल्ले समोसरणे	॥१५॥
सिरिविजयसेनसूरि-प्पमुहो संघो पि नमइ बहुभावा ।	
तत्तो सिद्धपुरिम्मि संपत्तो सुहसुहं परमो	॥१६॥
तत्तो सुरतस्सनयरे जिणिंदपासायसोहणे सवयं ।	
तत्थ य पल्लीवइणा अज्जुणसहसाभिहाणेणं	॥१७॥
भत्तिबहुमाणपुव्वं संघविओ पूइओ मुणिगइंदो ।	
सुरताणभूमिनाहो अभिवंदइ सिवपुरीनयरे	॥१८॥
तत्तो सादडिनयरे वायगसिरिसेहरे ससिरिविक्ख ।	
कल्लणविजयनामा सो मिलिओ बहुदिणेणा वि	॥१९॥
तत्तो अ मेडतक्खे सांगानेरम्मि पवरनयरम्मि ।	
विहरंतो संपत्तो सुरिंदतुल्लो समिड्डीहिं	॥२०॥
एवं अणुक्कमेणं भूवइसामंतमंतिसिद्धीहिं ।	
मिगयामिसाइभक्खण-वज्जणपुव्वं च संघविओ	॥२१॥
तत्तो फत्तेपुरिम्मि जिणिंदपासायपवरहत्थिम्मि ।	
सुरवइभवणसरिच्छे सुहदिवसे तत्थ संपत्तो	॥२२॥
तत्थ य इंदसरिच्छे अक्कबरो भूवई विगयसत्तू ।	
भत्तिबहुमाणपुव्वं अभिवंदइ सुद्धसङ्खव्व	॥२३॥
नियविमलदेसणाए भूमिपालो वि रंजिओ जेणं ।	
साहिअक्कवरनामा परायगइंद-गयसत्तू	॥२४॥
तत्तो तेणं पढमं रंजियहियएण सायस्समाणं ।	
पउमायरं झसाई-जीवेहिं समाउलं निच्चं	॥२५॥
धीवरगणापवेसो तेसिं जीवाणमभयदाणं च ।	
गोरसिअभयदाणं दिन्नं पुव्वं समागमणा	॥२६॥
तेणं अमारिपडहो सययं निग्घोसिओ अ नि देसे ।	
सव्वसुपव्वसिरम्मि मउडे पज्जूसणापव्वे	॥२७॥

जगगुर्बिखूदं दित्रं बंदिअमोक्खो कओ अ तेणावि ।	
सारसजीवसमूहे विसेसओ अभयदाणं च	॥२८॥
गुज्जरदेसो तत्थ य पल्हायणनाम पुरवरं अत्थि । ^१ (?)	
मालव-लाहूरमरुत्थली विमले गोड-सुलताणे ।	
द्विल्लीमंडलपमुहे देसे निग्घोसिओ पडहे	॥२९॥
आसुरं पु(फु)रमाणं दित्रं जीवस्स रक्खणं परमं ।	
बारसदिण्णि निययं विमले पज्जूसणापव्वे	॥३०॥
झल्लरि-भेरि-नफेरी-दुंदुहिनिग्घोसपुव्वयं तेणं ।	
जिणमंदरिम्मि पडिमा-संठवणं तेण कारविअं	॥३१॥
आमिसभक्खणचाओ सत्त दिणाणीह मासमज्झम्मि ।	
जस्स पभावेण कओ खेमकरो सो गुरूजयउ	॥३२॥
उच्छवपुव्वं जेणं कया पइद्वा जिणस्स पडिमाणं ।	
भूवइसक्खं दिक्खा दित्रा संविग्गसइस्स	॥३३॥
अह थानसिंहमंती कारेइ जिणस्स सुंदरपइडुं ।	
हयरासि-मुद्दिआई-दाणं दित्रं पमोएणं	॥३४॥
मग्गजणस्स दित्रं गयदाणं जस्स सावएणावि ।	
पुणरवि लक्खपसाओ कओ अ एगस्स गीअस्स	॥३५॥
वायगपयं च दित्रं सेवापरसंतिचंदविबुहस्स ।	
खो अकब्बरस य समत्थआउज्जनिग्घोसे	॥३६॥
तह मेडताभिहाणे नागपुरे तह य सूरतिप्पमुहे ।	
नयरे धनविजयेणं जिणगेहे ठाविआ पडिमा	॥३७॥
सयलभयाणं च हरे कंचणवन्नो विसुद्धवित्राणो ।	
सदंसणेण कलिओ सोभागी कन्हजणउव्व	॥३८॥
पज्जुन्नरूवकंतो खंतो दंतो पसस्सगुणनिलओ ।	
एरावणगइकंतो सुधम्मझाणट्ठिओ भयवं	॥३९॥
सिरिहीरविजयसूरि-सीसवरो विजयचंदविबुहसे ।	
सिद्धबलसोमकित्ती जिअविज्जासुरगुरू (?)तस्स	॥४०॥
एवं भत्तिभरेणं सीसेणं संथुयो गयकलंको ।	
सिरिहीरविजयसूरी जुगपवरो परमसुहहेऊ	॥४१॥

टि. १. पंक्तिरियमप्रस्तुताऽपि प्रतौ यथा तथाऽत्रापि लिखितास्ति ॥